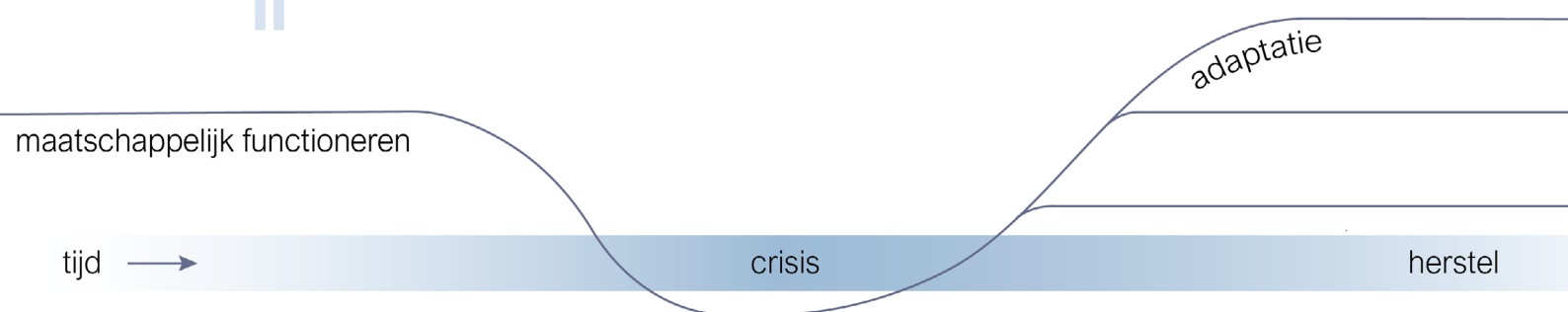
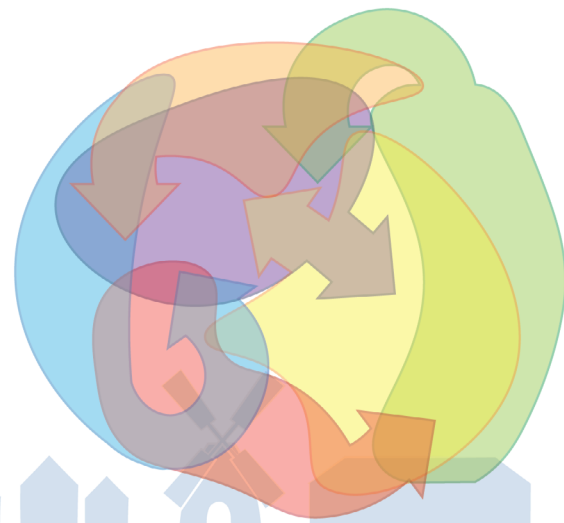
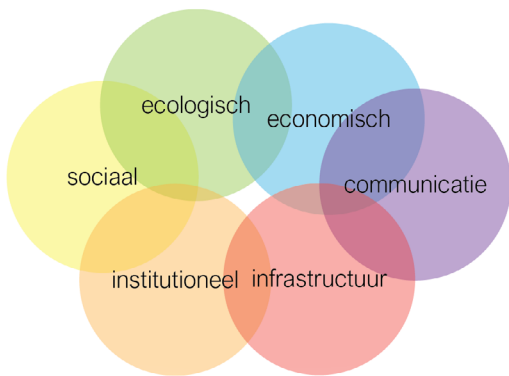

Experts aan het woord: effecten van de coronacrisis

Instituut Fysieke Veiligheid
Kennisonwikkeling en onderwijs
Postbus 7010
6801 HA Arnhem
Kemperbergerweg 783, Arnhem
www.ifv.nl
info@ifv.nl
026 355 24 00

Colofon

Opdrachtgever: Landelijk Operationeel Team Corona (LOT-C)
Titel: Experts aan het woord: effecten van de coronacrisis
Datum: 10 juni 2020
Status: Definitief
Auteurs: Emily Berger, Menno van Duin, Dianne van Hemert & José Kerstholt

Inhoud

	Inleiding	4
1	Methode	6
1.1	Uitvraag van experts	6
1.2	Analyse	7
1.3	Kanttekeningen	8
2	Resultaten	9
2.1	Sociaal	10
2.2	Institutioneel	13
2.3	Informatie & communicatie	13
2.4	Economisch	14
2.5	Infrastructuur	14
2.6	Ecologisch	15
3	Discussie	16
3.1	Relativering	16
3.2	Verwevenheid en complexiteit	16
3.3	Pressure cooker	17
3.4	Toename ongelijkheid	18
3.5	Adaptatie	18
3.6	Afronding	19
	Literatuurlijst	20
	Bijlage 1 Snelle kennismobilisatie	21
	Bijlage 2 Verstuurde uitvraag	22
	Bijlage 3 Lijst met experts gereageerd op de oproep	24
	Bijlage 4 Toelichting bij geavanceerde methoden voor analyse	27

Inleiding

Aanleiding

In het kader van de coronacrisis startte het lectoraat Crisisbeheersing medio maart met verschillende onderzoeksactiviteiten om onder andere het Landelijk Operationeel Team Corona (LOT-C) van de laatste kennis en inzichten te kunnen voorzien. Diverse groepen (zoals burgemeesters en leidinggevenden bij veiligheidsregio's) werden bevraagd naar hun ervaringen (zie bijlage 1 voor meer informatie over de kennismobilisaties). Eén van de onderzoeken die – al vanaf het begin met TNO – werd opgestart, was een uitvraag bij onderzoekers en wetenschappers. Achterliggende gedachte was, dat de aanpak van de crisis sterk werd gebaseerd op de adviezen van het Outbreak Management Team (OMT) dat zich primair richt op de bestrijding van de corona-uitbraak. De crisis gaat echter niet alleen over het managen van de pandemie, maar ook over het managen van de gevolgen en effecten daarvan. In de brief aan de onderzoekers (27 maart 2020) is het als volgt geformuleerd:

“Het OMT en het RIVM adviseren over zaken als afstand houden, geen handen schudden, sluiten van horeca, scholen e.v. We hebben feitelijk geen specifieke vorm van ‘Impact Management Team’ (IMT) dat zich richt op de advisering omtrent de gevolgen en effecten van de coronacrisis.¹ Stel nu dat dit team er wel zou zijn en u zou gevraagd worden als gerespecteerd wetenschapper/deskundige zitting te nemen in dit team, wat zou u dan als aandachtspunten en accenten willen benadrukken?”

De benaderde experts zijn vervolgens gevraagd hun visie te geven op mogelijke effecten van de crisis die kunnen spelen op de korte en lange termijn.

Achtergrond

In de winter van 2020 heeft het nieuwe coronavirus (COVID-19) zich wereldwijd verspreid. Op 27 februari werd in Nederland de eerste besmetting met het virus vastgesteld, en op 12 maart werden voor het eerst vergaande landelijke maatregelen aangekondigd om de verspreiding van het coronavirus tegen te gaan en overbelasting van de zorg te voorkomen. Op dat moment waren er 187 geregistreerde patiënten bij de GGD (RIVM, z.d.). Dit aantal zou nog veel verder oplopen. Evenementen en bijeenkomsten met meer dan honderd personen werden verboden en men werd verzocht zoveel mogelijk thuis te werken en kwetsbare personen zo min mogelijk te bezoeken. In de dagen en weken daarna volgden verdere maatregelen, zoals het sluiten van scholen, van alle eet- en drinkgelegenheden, sport- en fitnessclubs, sauna's, seksinrichtingen, coffeeshops, verpleeghuizen en van kleinschalige woonvormen. Verder werd de richtlijn ingevoerd om minstens anderhalve meter afstand van personen buiten het eigen huishouden te houden. Overtredingen van

¹ Eind april nam de Tweede Kamer unaniem een motie aan om een IMT op te starten. De boodschap aan de wetenschappers was kennelijk niet helemaal onopgemerkt gebleven.

deze regels werden, en worden, bestraft met boetes. Naar aanleiding van een positieve ontwikkeling van het aantal besmettingen, werd op 6 mei een 'routekaart' gepresenteerd met daarin de geleidelijke afbouw van de coronamaatregelen – mits het aantal besmettingen zou blijven dalen (NOS, 2020, 6 mei). Per 11 mei mochten mensen met contactberoepen zoals kappers weer aan het werk en werden buitensporten weer toegestaan. Daarnaast mochten basisscholieren weer de helft van de tijd naar school, waarbij de groepen werden gehalveerd. Per 1 juni volgden verdere versoepelingen, zoals het openen van terrassen, restaurants, theaters, bioscopen en musea. Hierbij gelden nog wel strikte regels, zoals het waarborgen van anderhalve meter afstand tussen personen, een maximaal aantal bezoekers en verplichte reservering. Het is de bedoeling dat er vanaf 1 juli nog weer meer wordt toegestaan, zoals het volledig openen van campings inclusief gezamenlijke douche- en toiletvoorzieningen. Daarnaast wordt het maximaal aantal bezoekers van restaurants, bioscopen en theaters verhoogd, waarbij nog wel de verplichte reservering en voldoende tussenruimte noodzakelijk zijn.

Het staat buiten kijf dat de ongekende maatregelen om verdere verspreiding van het virus tegen te gaan, gevolgen hebben voor de maatschappij en de economie. Hoewel het begrijpelijk is dat er tot nu toe voornamelijk is gefocust op de gevolgen van de virusuitbraak voor de zorg, is het nu ook van belang om verder te kijken naar de (maatschappelijke) gevolgen van de coronacrisis en de toekomst.

Doel en vraagstelling

Het doel van dit onderzoek is om inzicht te krijgen in de gevolgen en effecten van de coronacrisis zoals (sociale) wetenschappers die verwachten op de korte en langere termijn, en te inventariseren welke mogelijke manieren zij zien om deze gevolgen aan te pakken. De centrale vraag luidt dan ook:

Welke gevolgen en effecten van de coronacrisis voorzien sociale wetenschappers op korte (enkele weken) en op langere termijn (enkele maanden tot een jaar) en welke ideeën hebben zij over de aanpak?

Leeswijzer

Dit rapport bestaat uit drie hoofdstukken. In het eerste hoofdstuk wordt de methode van het onderzoek beschreven, waarbij wordt ingegaan op de aanpak van de uitvraag die is gedaan en de manier van analyseren. Vervolgens worden in het tweede hoofdstuk de resultaten beschreven. Daarbij wordt ingegaan op de effecten in verschillende domeinen, op de korte en lange termijn, evenals de adaptieve reacties daarop. Het laatste hoofdstuk bestaat uit de discussie.

1 Methode

Het doel van het onderzoek was het doen van een snelle en zo breed mogelijke inventarisatie van mogelijke effecten en gevolgen van de coronacrisis in Nederland. We hebben hiervoor experts met relevante expertise direct benaderd en een aanvullende scan gedaan van relevante krantenartikelen geschreven door of met daarin de visie van wetenschappelijke experts. In de analyse hebben we verschillende cycli doorlopen om te komen tot een categorisatie van effecten en gevolgen. Deze worden in dit hoofdstuk toegelicht.

1.1 Uitvraag van experts

De kennisuitvraag is verspreid onder ruim 150 wetenschappelijk experts met een relevante achtergrond. Dat wil zeggen, zij kunnen vanuit hun expertise inzicht geven in korte- en langetermijneffecten van de coronacrisis en/of profileren zich vanuit hun expertise in de nationale media op het gebied van de coronacrisis. De uitvraag vond plaats via het sturen van de volgende vraag naar wetenschappers en experts in hun vakgebied:

“Waar maakt u zich op korte (komende weken) en middellange termijn (maanden tot een jaar) zorgen over ten aanzien van de effecten en gevolgen van de coronacrisis, en waarom?”

Concreet was de opdracht:

“Geef op basis van uw expertise en kennis (welke?) aan welke gevolgen en effecten u in deze crisis voorziet op korte (enkele weken) en op langere termijn (enkele maanden tot een jaar) en waarom (of waarom juist niet)? Geef waar mogelijk ook in dat kader wat ideeën/voorstellen over aanpak/accenten e.d.”

De experts is gevraagd de oproep door te sturen naar relevante andere experts. Daarnaast is de oproep ook geplaatst op de website en LinkedIn-pagina van het IFV.

Er kwamen 49 reacties binnen, waarvan 47 bruikbaar waren.² In twee gevallen ging het om een duo-inzending. De bijdragen kwamen hoofdzakelijk van wetenschappers en daarnaast van enkele andere experts, zoals zelfstandig adviseurs. De bijdragen waren afkomstig uit diverse disciplines, namelijk bestuurskunde (N=5), crisismanagement (N=5), economie (N=4), recht (N=7), sociale wetenschappen (N=10), veiligheid en criminaliteit (N=6), zorg (N=7) en overig (N=3). Zie voor een overzicht van de experts die op de oproep hebben gereageerd bijlage 3. Een deel van de bijdragen bestond uit speciaal voor deze aanvraag geschreven teksten; daarnaast werd door de experts verwezen naar reeds gepubliceerde stukken in bijvoorbeeld (online) kranten.

² Een aantal experts gaf aan bereid te zijn tot een telefonisch gesprek; in verband met de doorlooptijd van het project en de beoogde methodologie is hiervan afgezien.

1.2 Analyse

Alle bijdragen zijn gelezen door minimaal twee van de vier onderzoekers uit het team, die een overzicht hebben gemaakt van hun interpretatie van de belangrijkste concepten uit en relaties tussen alle bijdragen. In een gezamenlijke werksessie zijn de vier interpretaties naast elkaar gelegd en bediscussieerd. Hierbij zijn verschillende categorieën geïdentificeerd, zoals een categorie op basis van discipline (bijvoorbeeld bestuurskunde en sociale wetenschappen) en een op basis van zes domeinen die van belang zijn voor veerkracht (sociaal, institutioneel, informatie en communicatie, economisch, infrastructuur en ecologisch; zie Cutter, 2016).

Daarnaast bleek er een duidelijk onderscheid gemaakt te kunnen worden tussen *directe effecten* van de coronacrisis (bijvoorbeeld angst bij individuen), *langetermijneffecten* op maatschappelijk niveau (bijvoorbeeld een vermindering van de mentale gezondheid van burgers) en *maatregelen* of manieren om die effecten te adresseren (bijvoorbeeld nieuwe manieren van leven organiseren). Die laatste categorie noemen we adaptaties, omdat het gaat om aanpassingen die mensen of de maatschappij als geheel doen als gevolg van inzichten die door de crisis zijn verkregen. In sommige bijdragen zijn ook oplossingen voor onwenselijke effecten genoemd. Vergeleken met adaptaties zijn oplossingen meer gericht op het oplossen van een direct probleem dat is ontstaan door de crisis. Een voorbeeld van een oplossing zijn online lessen, waardoor het onderwijs na het sluiten van de scholen kon worden gecontinueerd. Als daarna wordt geconstateerd dat digitaal onderwijs bepaalde voordelen heeft en het permanent wordt opgenomen in het reguliere onderwijssysteem, is er sprake van adaptatie.

De bijdragen van de experts waren heel verschillend wat betreft lengte en de mate waarin in de analyse aandacht werd besteed aan langetermijneffecten of oplossingen op maatschappelijk gebied. In de analyse zijn alle bijdragen als gelijkwaardig behandeld, maar als effecten door meerdere experts werden genoemd, hebben we ze prominenter in de resultaten naar voren laten komen. In de beschrijving van de resultaten worden de bijdragen niet afzonderlijk geannoteerd.

Ter illustratie van deze bijdragen en in aanvulling op bepaalde onderbelichte aspecten zijn verschillende artikelen over de coronacrisis die tijdens de duur van het onderzoek zijn verschenen in Nederlandse kranten bestudeerd. Deze artikelen betroffen een breed scala aan bijdragen, in de categorieën bestuur en politiek, crisisbeheersing, economie, recht, klimaat en natuur, maatschappij, openbare orde en veiligheid, wetenschap, zorg en gezondheid. De beschikbare krantenartikelen zijn gebruikt om de categorieën verder te valideren en in te vullen.

Tijdens de analyse bleek dat er op meta-niveau een aantal grote lijnen kan worden onderscheiden over disciplines en termijnen heen (bijvoorbeeld de crisis die als versneller van al ingezette ontwikkelingen wordt gezien). Deze grotere lijnen worden in de discussie (hoofdstuk 3) beschreven. In het volgende hoofdstuk gaan we in op de bevindingen in termen van directe effecten, langetermijneffecten en adaptaties.

1.3 Kanttekeningen

Het doel van dit onderzoek was om op een snelle manier een beeld te krijgen van voorziene effecten op de korte en lange termijn vanuit expertise van (sociaal)wetenschappelijke onderzoekers. Hoewel de analyse van de input van de experts op een gestructureerde manier is uitgevoerd, is die input logischerwijs niet volledig geweest. Bovendien is de uitvraag een momentopname, en de analyse ook. Voor een beeld op langere termijn zijn meerdere uitvraagmomenten nodig.

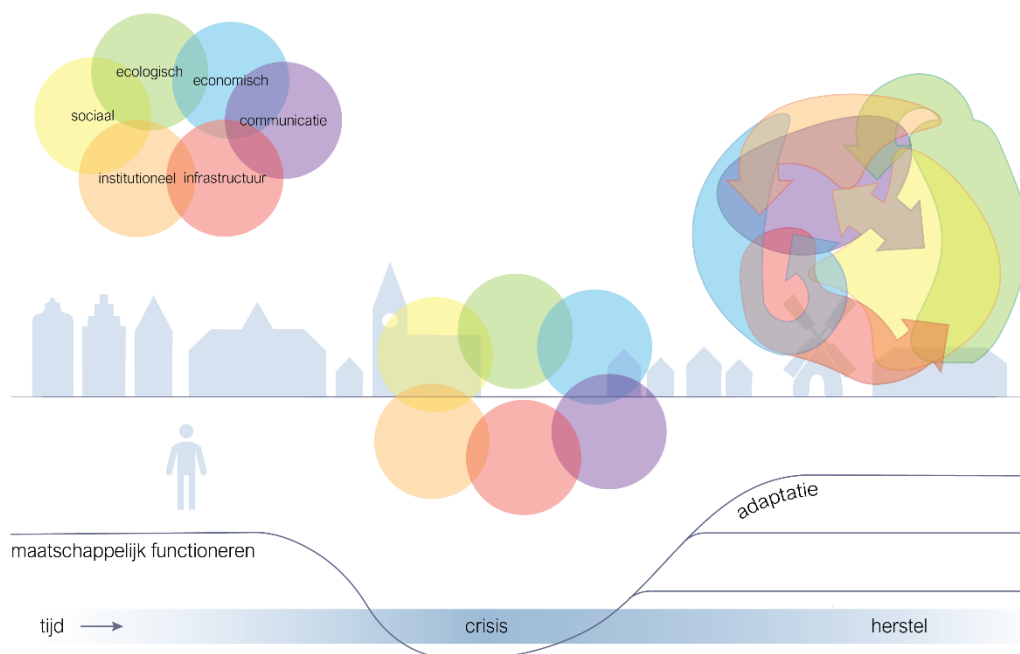
Het bijeenbrengen en weergeven van kennis vanuit veel disciplines over een ‘wicked problem’³ zoals de gevolgen van de coronacrisis, is niet eenvoudig. Een beleidsmaker die bijvoorbeeld vanuit economisch en gezondheidsperspectief wil kijken naar oorzaken en gevolgen van de coronacrisis, krijgt moeilijk zicht op de precieze aspecten die van belang zijn op beide terreinen. Ook de samenhang tussen al die verschillende aspecten is van belang. Daarom kunnen innovatieve manieren om de complexiteit van de situatie te laten zien door de brillen van verschillende professionele perspectieven helpen bij het in de toekomst vertalen van expertkennis naar de beleidspraktijk. Er zijn allerlei geavanceerde methoden om een dergelijke analyse uit te voeren. Naarmate de crisis langer duurt, zal het mogelijk zijn om systematischer en gestructureerder verwachte effecten in beeld te brengen. In bijlage 4 beschrijven we een methode om oorzaak-en-gevolg relaties die een rol spelen bij complexe maatschappelijke problemen in kaart te brengen.

³ “In planning and policy, a wicked problem is a problem that is difficult or impossible to solve because of incomplete, contradictory, and changing requirements that are often difficult to recognize.”
(https://en.wikipedia.org/wiki/Wicked_problem; geraadpleegd op 28 mei 2020.)

2 Resultaten

In dit hoofdstuk worden de verwachte effecten en consequenties beschreven van de coronacrisis. Zoals gezegd, hebben we een onderverdeling gemaakt in de zes domeinen die van belang zijn voor veerkracht (Cutter, 2016): sociaal, institutioneel, informatie en communicatie, economisch, infrastructuur en ecologisch. Daarnaast hebben we een onderscheid gemaakt tussen 1) effecten die direct zichtbaar zijn als reactie op de pandemie, de maatregelen of een combinatie van beide; 2) effecten die op de langere termijn op zullen treden of door zullen werken en 3) adaptieve reacties die ontstaan om de crisis het hoofd te bieden. In tabel 2.1 wordt een overzicht gegeven van alle effecten en consequenties die door de experts zijn genoemd. Hoewel de tabel een zekere opeenvolging in de tijd suggereert (directe effecten, lange termijn maatschappelijke impact en adaptatie), is dat niet per se het geval. Directe effecten kunnen bijvoorbeeld lang aanhouden en adaptieve gedragingen zouden ook al vroeg in het proces voor kunnen komen.

Figuur 2.1 laat zien hoe de verschillende aspecten samenhangen. In kleur worden de domeinen weergegeven; per domein zijn er verschillende effecten en door adaptieve reacties zou het maatschappelijk functioneren op een hoger niveau uit kunnen komen dan voor de crisis. Aan het einde van dit hoofdstuk volgt dezelfde figuur, maar dan ingevuld met de gevonden effecten en adaptieve reacties.

Figuur 2.1 Abstracte visualisatie van effecten op korte en lange termijn voor de zes domeinen

2.1 Sociaal

Op individueel niveau noemden verschillende experts angst en zorgen als gevolg van de crisissituatie. Dit gaat enerzijds over het besmettingsgevaar, maar angst en zorgen kunnen ook ontstaan als gevolg van de maatregelen. Mensen kunnen bijvoorbeeld in financiële problemen komen of tegen sociale problemen aanlopen, omdat ze met te veel anderen in een kleine ruimte moeten verblijven. Anderzijds dreigen met name ouderen juist door gebrek aan contact in een sociaal isolement terecht te komen.⁴ Op termijn kunnen dergelijke situaties tot een slechtere (mentale) gezondheid leiden. Zo vrezen verschillende experts bijvoorbeeld voor een extra golf aan suïcides. Ook voor jongeren kan de veranderde hoeveelheid sociale contacten een rol spelen. Zij gaan niet meer naar school en hebben minder contact met hun leeftijdgenoten, waardoor verveling toe kan slaan, mogelijk met problemen op het gebied van de openbare orde tot gevolg. Op termijn zou dat kunnen leiden tot een daling van de perceptie van legitimiteit van de overheid.

Doordat mensen veel thuis zitten en minder mogelijkheden hebben om te sporten, bewegen ze minder. De verwachting is dat deze effecten niet voor elke groep hetzelfde zijn. In een groot huis zijn er bijvoorbeeld meer mogelijkheden om sportfaciliteiten aan te brengen en met meer geld kunnen gezondere levensmiddelen worden gekocht. Hierdoor kan op termijn de al bestaande kloof verder toenemen tussen mensen die gezond kunnen leven en zij die dat niet kunnen. Daarnaast zijn er op individueel niveau verschillende (positieve) adaptieve gedragingen te zien, die tonen dat de crisis ook kan leiden tot nieuwe manieren van leven. Mensen zijn zich bijvoorbeeld meer bewust van de hoeveelheid reistijd die ze voor hun werk zijn kwijt geweest, of van de duur van vergaderingen, waardoor ze ook na de crisis mogelijk meer thuis gaan werken, op afstand vergaderen en effectiever gaan werken. Hier hoort ook een verwachte herevaluatie van de balans tussen werk en privé bij. Door thuis te werken, kunnen mensen zich realiseren dat deze verhouding in de tijd voor de crisis in hun geval was verstoord, waardoor zij een andere balans zullen gaan zoeken.

Het blijkt dat niet iedereen in dezelfde mate door de crisis wordt geraakt. Hierboven werd de mogelijkheid om gezond te leven al genoemd. Daarnaast worden ook kwetsbare mensen, bijvoorbeeld migranten, onevenredig geraakt. Niet alleen zijn hun woonomstandigheden verre van ideaal, zij zullen ook vaker financieel worden geraakt. Op termijn kan dat negatieve gevolgen hebben voor hun integratie en gevoelens van solidariteit in de samenleving. Eveneens negatief kunnen de gevolgen zijn van wat de 'desillusiefase' wordt genoemd. Waar direct na het ontstaan van een crisis iedereen bereid zal zijn om zoveel mogelijk doden en een overbelasting van de intensive care (IC) te voorkomen, en bovendien ruimhartig (financiële) steun zal bieden, zal er een periode komen waarin mensen gedesillusioneerd zullen raken. Boosheid en spanningen in de samenleving kunnen hiervan het gevolg zijn. Als de overheid niet meer in staat is om iedereen financieel te ondersteunen, kan het vertrouwen in de overheid omslaan in wantrouwen.

⁴ Later kwam er in de media ook meer aandacht voor juist deze problemen onder jongeren.

Tabel 2.1 Directe effecten, maatschappelijke impact op de lange termijn en adaptaties

		Directe effecten	Lange termijn maatschappelijke impact	Adaptatie
Sociaal	<i>Individueel</i>	Angst, zorgen, onzekerheid, onmacht, stress	Slechtere (mentale) gezondheid, extra golf suïcides	> Nieuwe manieren van leven organiseren en ontwikkelen, bv. na coronacrisis ook meer thuiswerken en op afstand vergaderen
		Sociaal isolement		
		Onvrede en verveling, problemen openbare orde	Daling legitimiteit van de overheid	
		Gevoel van onveiligheid		
		Ongezondere leefstijl (m.n. minder bewegen)	Toename kloof tussen mensen die gezond kunnen leven en zij die dat niet kunnen	
	<i>Groepen</i>	Kwetsbare mensen, bv. migranten, onevenredig hard geraakt	Integratie en solidariteit mogelijk in het geding	
		Verschillende sociale dilemma's		
Desillusiefase, 'ramp na de ramp': boosheid, spanningen in de samenleving		Vertrouwen in overheid slaat om in wantrouwen, wanneer blijkt dat overheid niet iedereen financieel kan helpen en faillissementen e.d. volgen		
Institutioneel	<i>Onderwijs</i>	Verschillen thuisonderwijs	Toename ongelijkheid, grotere achterstand risicogroepen	> Inzet van robots in de zorg > Publieke en politieke herwaardering van de publieke sector? > Leren en betere preparatie
	<i>Zorg</i>	Uitgestelde zorgvraag, langere wachttijden	Meer ziekte, lagere levensverwachting	
		Minder lichaamsbeweging, overgewicht		
		(Over)belasting van de IC's		
	<i>Recht</i>	Aantasting van de rechtsstaat		
	<i>Criminaliteit</i>	Veranderingen in criminaliteit (o.a. toename cybercrime)		

	Gedetineerden na vrijkomen mogelijk meer problemen met re-integratie en daardoor grotere kans op terugval		
Informatie en communicatie	Fake news	Meer/minder vertrouwen in de overheid	
	Bereiken van kwetsbare mensen, bv. die de taal niet machtig zijn		
	Tegenstrijdige adviezen en verschillend interpreteerbaar		
	Gedrag burgers gevolg van vage voorschriften overheid: eerder vrijblijvende tips dan instructies		
Economisch	Stijging werkloosheid		> Evenwicht werk/privé
	Schulden horeca-, retail- en cultuursector en omvallen bedrijven	Negatieve gevolgen voor sociaal kapitaal	> Meer automatisering
	Spanningen Noord- en Zuid-Europa	Gevolgen voor (economie van de) EU	> Herschikking van machten en krachten op het wereldtoneel
	Veel migranten zwaar geraakt	Bezuinigingen in zorg en onderwijs	> Herwaardering van de flexibiliteit en kosten die het produceren op lange afstand met zich meebrengt
Infrastructuur	Vraagstuk hoe reizigersstromen openbaar vervoer in goede banen te leiden, vooral erheen en ervandaan		> Invoering app die laat zien of je op dat moment gebruik mag maken van ov en wie niet (systeem van mobiliteitsrechten)
	Door meer thuis werken (ook na de crisis) mogelijk meer spreiding van werktijden		> Minder verkeer en minder kantoorpanden nodig? > Creatieve oplossingen voor 1,5 meter-samenleving
Ecologisch	Verbetering luchtkwaliteit	Beter milieu	> Meer duurzaamheid
	Minder lawaai		> Minder duurzaamheid (minder bouwinstallaties zonnepanelen, uitstel groene maatregelen door bedrijven)

2.2 Institutioneel

De genoemde effecten van de pandemie en de genomen maatregelen hadden voor de categorie institutioneel betrekking op onderwijs, zorg, recht en criminaliteit. Wat betreft onderwijs werd gewezen op de verschillen in de kwaliteit van thuisonderwijs. Om verschillende redenen (bijvoorbeeld een taalbarrière) zijn niet alle ouders in staat om hun kind te begeleiden bij het onderwijs op afstand. Hierdoor kan de ongelijkheid tussen kinderen (nog verder) toenemen. Wel hebben veel scholen een snelle transitie doorgemaakt op het gebied van digitaal onderwijs op afstand. Daar zou mogelijk op termijn nog meer gebruik van kunnen worden gemaakt. Verder werd gesuggereerd om te faciliteren dat er voldoende tijd is voor beslissingen rondom overdracht tussen onderwijssectoren en te vereisen dat er voor elke individuele leerling een bewuste afweging wordt gemaakt.

Voor wat betreft de zorg zijn de overbelasting van de IC's en de uitgestelde zorgvraag genoemd als effecten van de crisis. Mensen durven bijvoorbeeld niet meer naar het ziekenhuis te gaan vanwege vermeend besmettingsgevaar, waardoor hun gezondheid een vergroot risico loopt. Op termijn kan dit leiden tot langere wachttijden, meer ziekte en een lagere levensverwachting. De inzet van zorgrobots is genoemd als adaptieve maatregel na een crisis zoals deze pandemie. Zorgrobots kunnen allerlei taken uitvoeren waardoor het besmettingsgevaar voor zorgpersoneel wordt gereduceerd en extra capaciteit wordt gecreëerd.

De noodverordeningen betekenen een inperking van individuele rechten. Op de langere termijn kan dat leiden tot aantasting van de rechtsstaat. Anderzijds is er de afgelopen maanden veel waardering uitgesproken over het beleid van de regering en de aanpak in de zorg. Dit zou tot een publieke en politieke herwaardering kunnen leiden van de publieke sector.

Ook op het gebied van criminaliteit zijn er verschuivingen waarneembaar door de crisis. Criminelen richten zich bijvoorbeeld op andere vormen van misdaad zoals cybercrime, en gedetineerden hebben na vrijlating mogelijk meer problemen met hun re-integratie, waardoor zij een grotere kans hebben op terugval in de criminaliteit.

2.3 Informatie & communicatie

De overheidscommunicatie was vrij algemeen en gold voor iedereen. Niet duidelijk was of alle mensen hierdoor wel werden bereikt, bijvoorbeeld mensen die de Nederlandse taal niet machtig zijn. Daarnaast was de communicatie niet altijd eenduidig. Om de kans op besmetting te reduceren, zijn tal van hygiënemaatregelen getroffen, zoals afstand houden van elkaar en regelmatig handen wassen. De voorschriften waren vaak echter nogal vaag en er werd niet (voldoende) duidelijk gemaakt waarom voor de specifieke maatregelen was gekozen. Daarnaast waren adviezen soms tegenstrijdig en konden zij verschillend worden geïnterpreteerd. Zo mocht je bijvoorbeeld thuis wel drie gasten ontvangen, maar niet met drie anderen in een park zitten. Dit leidde tot veel onzekerheid onder burgers.

Al snel deden allerlei complottheorieën de ronde en er werd desinformatie verspreid. Dit had met name betrekking op 5G-masten die met het coronavirus werden geassocieerd en op

verschillende plaatsen in brand werden gestoken. De snelle verspreiding van desinformatie op internet kan op termijn het vertrouwen in de overheid aantasten.

2.4 Economisch

De afstandsmaatregel en het sluiten van bedrijven zoals de horeca, sportscholen en cultuurinstellingen, leidden tot een toename van schulden en het omvallen van bedrijven. Hierdoor zal de werkloosheid naar verwachting stijgen. Deze economische effecten zullen ook consequenties hebben voor het sociale domein en zorgen voor een toename van angst, spanning en zorgen. De financiële consequenties van de crisis treffen niet iedereen even hard. Een van de groepen die economisch zwaar zijn geraakt, zijn migranten. Zij hebben vaker tijdelijke arbeidscontracten en worden door de sluiting van de scholen sterker geraakt in de opbouw van hun menselijk kapitaal. Doordat veel geld is uitgegeven om bedrijven overeind te houden, zullen naar verwachting bezuinigingen volgen in de zorg en in het onderwijs. Effecten in het economische domein hebben dus ook gevolgen voor de andere domeinen, zoals het sociale domein en het institutionele domein.

Aangezien we te maken hebben met een wereldwijde crisis waarbij verschillende internationale spelers betrokken zijn, is de verwachting dat de spanning tussen Noord- en Zuid-Europa toe zal nemen, wat ook gevolgen zal hebben voor (de economie van) de Europese Unie. Mogelijk leidt de crisis tot een herschikking van machten en krachten op het wereldtoneel. Een andere adaptieve reactie die werd genoemd door de experts, is dat er een herwaardering plaats zal vinden van de flexibiliteit en kosten die het produceren op lange afstand met zich meebrengt. Door de crisis is duidelijk geworden hoe kwetsbaar de wereldwijde productieketen is, nu bijvoorbeeld uit China minder goederen geëxporteerd kunnen worden. Experts verwachten dat de trend van meer dichterbij en lokaal produceren versneld doorgezet zal worden door de coronacrisis. Ten slotte werd genoemd dat er waarschijnlijk meer geautomatiseerd zal gaan worden.

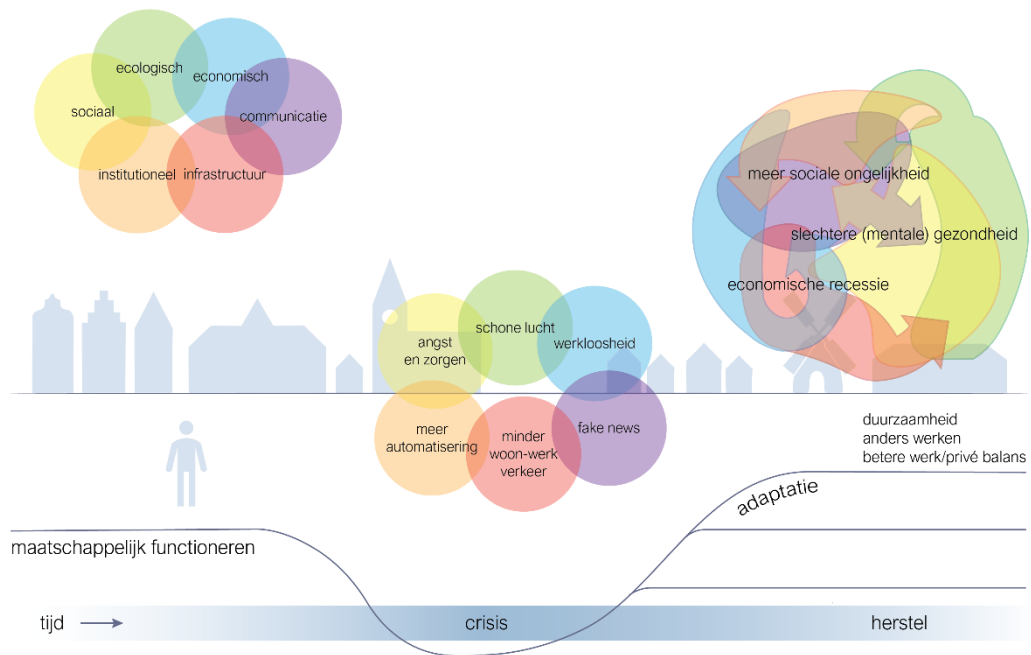
2.5 Infrastructuur

Effecten op de infrastructuur zijn vooral zichtbaar in het openbaar vervoer en verkeer. Niet alleen kunnen mensen minder gebruik maken van het openbaar vervoer, ook moeten de reizigersstromen in goede banen worden geleid, vooral naar de trein toe en er vandaan. Een voorbeeld van een genoemde oplossing hiervoor is het invoeren van een app die laat zien of je op dat moment gebruik mag maken van het openbaar vervoer (gebaseerd op een systeem van mobiliteitsrechten); op deze manier kunnen reizigersstromen gereguleerd worden. Daarnaast zouden mensen op termijn vaker thuis kunnen gaan werken of hun werktijden flexibel spreiden. Wellicht ontstaat hierdoor minder verkeer (afname filedruk) en zullen er minder (grote) kantoorpanden nodig zijn.

Om invulling te geven aan de anderhalvemetersamenleving worden allerlei creatieve oplossingen bedacht, zoals éénrichtingspaden op straat of in een winkel of het bezoeken van ouderen in een verpleeghuis via scherm en telefoon.

2.6 Ecologisch

De directe effecten op de ecologie zijn positief, met name omdat door reductie van de CO₂-uitstoot de luchtkwaliteit is verbeterd. Dit is goed voor het milieu. Daarnaast is ook genoemd dat er minder lawaai is door afgenomen (vlieg)verkeer in de omgeving, wat veel mensen als prettig ervaren. Of deze positieve gevolgen ook tot een samenleving zullen leiden die meer is gericht op duurzaamheid, is niet duidelijk. Enerzijds kunnen mensen zich nu meer bewust zijn van de negatieve gevolgen van hun leefstijl en hun gedrag gaan aanpassen (bijvoorbeeld door minder te vliegen), maar anderzijds zou het kunnen dat er door forse bezuinigingen minder aandacht gaat zijn voor duurzaamheid (bijvoorbeeld door minder zonnepanelen te bouwen en door uitstel van groene maatregelen door bedrijven).

Figuur 2.2 Visualisatie van effecten op korte en lange termijn voor de zes domeinen

3 Discussie

3.1 Relativering

Bij zijn eerste grote persconferentie in het kader van de coronacrisis gaf premier Rutte aan dat er honderd procent besluiten moesten worden genomen op basis van vijftig procent kennis. Inmiddels zijn we al zo'n twee maanden verder en wordt steeds duidelijker dat die vijftig procent kennis mogelijk zelfs nog een optimistische schatting was. Hoe meer virologen, epidemiologen en andere gezondheidswetenschappers te weten komen over COVID-19, hoe ingewikkelder en onvoorspelbaarder het virus en de verspreiding ervan blijken.

Iedere wetenschapper kent het probleem dat gaande het onderzoek er alleen maar meer vragen bij komen dan dat het onderzoek zelf aan antwoorden geeft. Er is geen reden om aan te nemen dat dat voor de kennis omtrent de coronacrisis niet zal gelden. Een zo grote crisis als de coronacrisis biedt ook voor wetenschappers kansen. Er komen onderzoeksgelden vrij waarop voorstellen kunnen worden ingediend. De media zijn permanent op zoek naar deskundigen die – zeker tijdens een zo lange crisis – weer net een ander licht kunnen werpen op de situatie. Voor experts geeft dat soms weer een uitgelezen kans eerdere onderzoeken te promoten of oude stokpaardjes opnieuw te berijden. In een actualiteitenprogramma op televisie verzuchtte iemand dat al die hoogleraren en ook topambtenaren gemakkelijk praten hebben over de coronacrisis. Zij voelen niet de dreiging van een fors verlies van inkomen of zelfs baanverlies. Uiteraard is er het nodige over deze opmerking te melden, maar tegelijkertijd bevat ze wel een kern van waarheid en is ze op zijn minst een overpeinzing waard.

In deze kennisuitvraag zijn wetenschappers bevroegd vanwege hun expertise. Een brede inzet van wetenschappelijke expertise is belangrijk voor het goed omgaan met de (gevolgen van de) coronacrisis. Juist door het tegenover elkaar zetten van verschillende inzichten komen we verder in de aanpak.

3.2 Verwevenheid en complexiteit

Natuurlijk is het welhaast vanzelfsprekend dat de coronacrisis verweven is met vrijwel alle thema's, disciplines en beleidsterreinen. De combinatie van een sterk besmettelijke wereldwijde infectieziekte en een (intelligente) algehele lockdown raakt eenieder. Is het niet in termen van een bedreiging van de gezondheid, dan is het wel door de grote maatschappelijke en economische gevolgen. Het viel in de reacties van de experts op dat bijna iedereen wel gevolgen onderkende op zijn of haar eigen onderzoeksterrein, en ook voorbeelden noemde die bij de gemiddelde Nederlander niet direct bekend zijn. Hoewel er in de afgelopen twee maanden al heel veel gezegd en geschreven is over diverse coronagerelateerde onderwerpen, kwamen hier toch nog voorbeelden voorbij van zaken die mogelijk in de specifieke discipline van de betreffende onderzoeker bekend zijn, maar niet veel breder. Wie heeft al stil gestaan bij het feit dat: gedetineerden die vrijkomen in

coronatijd het vermoedelijk lastiger zullen krijgen; er effecten van de coronacrisis op het roddelgedrag zijn (neiging om aan groepsnormen te houden); geloofsgemeenschappen het lastig kunnen krijgen vanwege de afwezigheid van het fysiek samenkomen, of de productie van synthetische drugs in ons land vermoedelijk zal stagneren vanwege de moeilijker aanvoer van grondstoffen uit China.

Niet alleen raakt de coronacrisis welhaast alles en iedereen, ook zien wij de nodige verwachte en onverwachte dan wel minder voor de hand liggende koppelingen tussen allerlei effecten. Zo raken effecten in het economische domein (bijvoorbeeld het verlies van banen) ook weer het sociale domein (toename van zorgen en stress). Zoals ook genoemd in de methodesectie is er door de complexe relaties tussen effecten en domeinen sprake van een 'wicked problem'. De effecten van mogelijke interventies zijn daardoor ook lastig in te schatten, omdat je niet alleen rekening moet houden met de directe effecten, maar ook met mogelijke neveneffecten in andere domeinen.

3.3 Pressure cooker

Een bekend fenomeen bij crises is vaak dat bepaalde maatschappelijke patronen versterkt worden. Rampenhoogleraar Rosenthal sprak wel over 'crises als pressure cooker-situaties' (2018). Zaken worden onder (tijds)druk gezet, waardoor bepaalde patronen die vaak al wel aanwezig maar nog niet zichtbaar waren, nu opeens veel herken- en zichtbaarder worden. Zo wordt gesproken over de Tijdelijke Overbruggingsregeling Zelfstandige Ondernemers (TOZO). Dit is een regeling gericht op onder andere de grote groep van zzp'ers als leraren, verpleegkundigen in ziekenhuizen en computerdeskundigen bij banken. Feitelijk zijn velen van hen helemaal geen ondernemers maar personen die – omdat er geen andere keuze was – ervoor gekozen hebben om zich als zzp'er aan te bieden. Een reguliere baan kwam maar niet. Het probleem van de schijnzelfstandigheid en de kwetsbaarheid van deze groep wordt met de coronacrisis (en met deze regeling) helder: dit is de groep die bij economische tegenslag het meest kwetsbaar is.

Nog veel sprekender zien wij dit verschijnsel vanaf medio mei naar voren komen in reeksen besmettingen van met name buitenlandse werknemers in slachthuizen. Jarenlang zijn wij al wel een beetje op de hoogte – maar is het geen groot thema – hoe er wordt omgegaan met een deel van de buitenlandse werknemers. Eerst waren het vooral Polen en later Bulgaren, Roemenen en anderen die door gespecialiseerde uitzendbureaus worden geworven en hier gedurende enkele maanden verblijven. Veelal wonen deze werknemers met grote aantallen in slechte woningen; wordt de huur (vaak veel te hoog gezien de situatie) ingehouden op het loon en is feitelijk vaak gewoon sprake van arbeidsuitbuiting. Dat probleem bleef net onder het oppervlak, maar de coronacrisis maakte dit opeens manifest. Slachterijen moesten gesloten worden, werknemers werden in quarantaine geplaatst en busjes met veel te veel inzittenden werden aangehouden. Er bleek zich hier een schaduwconomie ontwikkeld te hebben waar we niet erg trots op hoeven te zijn.

Zoals gezegd, laten crises vaak zien dat datgene wat onder normale omstandigheden niet zo goed loopt, in bijzondere situaties zeker niet beter gaat en opeens veel zichtbaarder wordt. Iets vergelijkbaars, maar dan in positieve zin, geldt ook voor bepaalde *gewenste* ontwikkelingen op verschillende maatschappelijke terreinen, die als gevolg van een crisis opeens een 'boost' krijgen en beter gaan lopen. Het meest duidelijke voorbeeld is hier wel

het digitaal vergaderen en overleggen. Dergelijke systemen en mogelijkheden bestonden uiteraard al een fors aantal jaren, maar het aantal personen dat er gebruik van maakte en ook de gebruiksvriendelijkheid van de systemen liet nogal eens te wensen over. Nu zijn hele volksstammen opeens met deze nieuwe faciliteiten in aanraking gekomen en zijn de mogelijkheden in enkele maanden ook enorm verbeterd en uitgebreid.

3.4 Toename ongelijkheid

Als één thema vaak terugkeert in de verschillende reacties maar ook in veel krantenartikelen, dan is het wel het grote risico dat de sociale ongelijkheid zal toenemen. Zo blijkt bijvoorbeeld dat degenen die gemiddeld het minst gezond zijn c.q. het minst gezond leven (overgewicht hebben, weinig bewegen en veel roken) meer gevaar lopen om na een besmetting flink ziek te worden. Juist de sociaal zwakkeren en degenen met de laagste inkomens behoren bovengemiddeld tot deze groep. Het thema van de groeiende sociale ongelijkheid komen we in de bijdrage van de experts ook verschillende keren tegen. Zo werd genoemd dat thuisonderwijs juist voor kinderen uit sociaaleconomisch zwakke gezinnen negatief kan uitpakken, aangezien ouders minder in de gelegenheid zijn om hun kinderen te begeleiden. De kloof met kinderen uit andere gezinnen wordt dan groter. En zoals uit de voorgaande paragraaf al bleek, ook migranten, met vaak tijdelijke contracten en een slechte toegang tot instanties, lopen kans op grotere afstand van de rest van de maatschappij te komen staan. Verder zouden al bestaande psychische problemen toe kunnen nemen door de coronacrisis.

In het recente rapport van het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) over de maatschappelijke gevolgen van coronamaatregelen (mei 2020) worden elf verschillende thema's genoemd waarin de gevolgen zijn te verdelen. Hieronder staan een aantal observaties uit het rapport.

- > De oproep thuis te blijven raakt alleenstaanden, mensen met een kwetsbare gezondheid en ouderen het meest.
- > Kinderen uit kwetsbare groepen lopen meer leerachterstanden op.
- > Studenten met een niet-westerse migratieachtergrond ervaren mogelijk eerder de gevolgen.
- > Bijzonder kwetsbaar bij het thuiswerken zijn eenoudergezinnen.
- > Ook met TOZO zal de armoede onder zelfstandigen toenemen.
- > De huidige cliënten van de GGZ zullen extra achteruitgaan en herstel zal zeer intensieve begeleiding vragen.

De verschillende analyses en voorbeelden maken vooral duidelijk dat op heel uiteenlopende terreinen deze sociale ongelijkheid kan of zal gaan spelen. Ook, en dus misschien wel juist, een gezondheids crisis versterkt kennelijk de maatschappelijke verschillen – en dit terwijl het virus zich toch klasse-vrij verspreidt.

3.5 Adaptatie

Door een crisis wordt het normale functioneren van een samenleving verstoord en is veerkracht nodig om daarvan te herstellen (zie figuur 2.2). Zoals de experts hebben aangegeven, betreft dit het functioneren in zes verschillende domeinen: sociaal, institutioneel, informatie en communicatie, infrastructuur, economie en ecologie.

Verschillende experts hebben ook oplossingen genoemd zoals een app voor het openbaar vervoer en eenrichtingspaden voor het vergemakkelijken van afstand houden. Deze oplossingen hebben betrekking op de directe problemen als gevolg van de pandemie en zorgen ervoor dat de samenleving terug kan buigen naar haar normale functioneren. Daarnaast hebben we adaptieve gedragingen onderscheiden. Deze gedragingen kunnen ook worden gezien als een oplossing voor ontstane problemen, maar gaan een stap verder in de zin dat het structurele aanpassingen betreffen die tot een hoger niveau van veerkracht kunnen leiden.

Idealiter leert een maatschappij van een crisis, wat tot uitdrukking komt in zinnen als 'crisis als kans' en 'never waste a good crisis'. Zoals hierboven geschetst, versterkt een crisis vaak de inherente sterktes en zwaktes die er al waren ('pressure cooker'): mensen die toch al kwetsbaar waren, worden onevenredig geraakt, waardoor verschillen nog meer toenemen, of, omgekeerd: buurten met een groot sociaal vangnet zullen ook in de crisis initiatieven ontplooiën om de zwakkeren te helpen. In die zin kun je van een crisis leren. Juist omdat kwetsbaarheden zichtbaar worden, kun je besluiten om fundamenteel iets te veranderen. Na de vuurwerkramp in de Enschedese wijk Roombeek werden betere huizen gebouwd dan voor de ramp ('building back better'). Voor infrastructuur lijkt dat misschien logisch, maar in feite geldt exact hetzelfde voor de andere domeinen. Je moet het echter wel durven zien en de bereidheid hebben om te veranderen.

3.6 Afronding

Natuurlijk was deze exercitie een tijdsopname. Inmiddels alweer een aantal weken geleden hebben wij de experts onze vragen voorgelegd. Een hernieuwde uitvraag zou waarschijnlijk nu ook wat andere antwoorden opleveren. Mogelijk wat optimistischer, omdat wij inmiddels uit de (intelligente) lockdown zijn en het gewone leven weer iets meer op gang lijkt te komen. Mogelijk pessimistischer, omdat het zich steeds meer laat aanzien dat we nog (heel) lang niet van dat ellendige virus zullen zijn verlost en alleen al daarmee de effecten nog wel eens groter kunnen gaan worden dan aanvankelijk gedacht.

Ons viel op dat het aantal sombere voorspellingen en de te verwachten negatieve gevolgen van de crisis de positieve verwachtingen verre overschrijden. Dat laatste strookt niet met het algemene beeld dat samenlevingen vaak erg veerkrachtig zijn en vaak eerder beter dan slechter uit een crisis lijken te komen. In die zin is de grote vraag voor de komende jaren hoe de onderste lijn van figuur 2.2 (ook van de kaft van deze publicatie) zich gaat ontwikkelen en of wij individueel en collectief in staat zijn de lijn naar boven te vinden.

Literatuurlijst

Cutter, S.L. (2016). The landscape of disaster resilience indicators in the USA. *Natural hazards*, 80(2), 741-758.

NOS (2020, 6 mei). 'Zo ziet de versoepeling van de coronamaatregelen er in de komende maanden uit', <https://nos.nl/collectie/13824/artikel/2333007-zo-ziet-de-versoepeling-van-de-coronamaatregelen-er-in-de-komende-maanden-uit>.

RIVM (z.d.). *Ontwikkeling COVID-19 in grafieken*. <https://www.rivm.nl/coronavirus-covid-19/grafieken>.

Rosenthal, U. (2018). *Waarnemer, adviseur, beslisser* (pp. 128). Amsterdam: Prometheus.

Sociaal en Cultureel Planbureau (2020). *Eerste doordenking maatschappelijke gevolgen coronamaatregelen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Veldhuis, G.A., Scheepstal, P. van, Rouwette, E. & Logtens, T. (2015). Collaborative problem structuring using MARVEL. *EURO Journal on Decision Processes*, 3(3-4), 249-273.

Bijlage 1 Snelle kennismobilisatie

De wereldwijde uitbraak van het COVID-19-virus is te beschouwen als een 'ongekende crisis'. Van de wijze waarop we in Nederland deze uitbraak en de gevolgen ervan trachten te beheersen, kunnen we veel leren hoe met dit soort crises om te gaan. Voor het lectoraat Crisisbeheersing van het IFV is dit reden geweest om reeds nu, gedurende de crisis, onderzoek te doen naar de ervaringen van verschillende betrokkenen, zoals gemeenten (i.c. burgemeesters), veiligheidsregio's, de GGD/GHOR en nu ook naar die van experts.

Door al in een vroeg stadium zogenoemde snelle kennismobilisaties uit te voeren, kunnen bevindingen worden vastgelegd die anders, na verloop van tijd, vergeten zouden worden. Op het moment van onderzoek is bij betrokkenen de herinnering nog redelijk vers en accuraat. Als wij langer zouden wachten, zouden waarschijnlijk de eerste indrukken zijn vervaagd door allerlei nieuwe kwesties die dan de aandacht vragen. Juist de lange duur van de coronacrisis maakt het zinvol al vanaf het begin en met enige regelmaat zaken te beschouwen en een balans op te maken. Mogelijk bieden de uitkomsten van het onderzoek voor betrokkenen input voor het vervolg of kunnen hieruit – voor de toekomst – lessen worden gegenereerd hoe de aanpak van een dergelijke crisis te organiseren.

In het kader van de snelle kennismobilisatie zijn tot nu toe de volgende publicaties verschenen:

- > [De impact van de coronacrisis op gemeenten. Eerste tussenrapportage: een maand na de uitbraak](#) (3 april 2020).
- > [De veiligheidsregio's in de eerste weken van de coronacrisis](#) (1 mei 2020).
- > [De impact van de coronacrisis op gemeenten. Tweede tussenrapportage: tweeënhalve maand na de uitbraak](#) (25 mei 2020).
- > [COVID-19: Directeuren Publieke Gezondheid en GHOR over zorgcontinuïteit](#) (5 juni 2020).

Bijlage 2 Verstuurde uitvraag

Geachte onderzoekers,

Onder verantwoordelijkheid van het lectoraat Crisisbeheersing van het IFV (Menno van Duin e.a.) en in samenwerking met TNO lopen er op dit moment verschillende onderzoeksactiviteiten ten behoeve van het Landelijk Operationeel Team Corona (LOT-C) die zijn te betitelen als voorbeelden van snelle kennismobilisatie. De resultaten van deze onderzoeken komen direct ten dienste van de landelijke advisering aan de veiligheidsregio's en de landelijke crisisbesluitvormingsstructuur. Voor een van deze onderzoeken zijn wij op zoek naar (sociale) wetenschappers en hun visie op en eventuele zorgen over de coronacrisis.

Snelle kennismobilisatie

Het principe van snelle kennismobilisatie is meer dan tien jaar geleden ontwikkeld bij de Politieacademie (Otto Adang en Wim van Oorschot) en is gericht op het snel bijeenbrengen van een aantal deskundigen rond een specifiek actueel probleem; vaak geïnitieerd door een externe vragensteller die zich met een bepaald probleem geconfronteerd weet (bv. veel aangestoken branden in een kleine gemeenschap).

Aangezien wij nu niet onnodig deskundigen op één plek bij elkaar mogen en willen brengen, doen wij het onderzoek op een wat andere (digitale) wijze.

Onze vraag aan u

Voor het onderzoek vragen we (sociale) wetenschappers en inhoudsdeskundigen zoals u om vanuit uw wetenschappelijke achtergrond met ons mee te denken. Concreet is onze vraag: waar maakt u zich op korte (komende weken) en middellange termijn (maanden tot een jaar) zorgen over ten aanzien van de effecten en gevolgen van de coronacrisis, en waarom?

Ter aanvulling: deze uitvraag is niet gericht op 'het managen van de outbreak'; daar zijn vele deskundigen uit de gezondheidszorg al volop mee bezig en zijn verschillende gremia (RIVM, Management Outbreak Team) voor ingesteld. Onze vraag is gericht op *de gevolgen en effecten* van de coronacrisis voor individuele mensen, gezinnen, groepen en de maatschappij als geheel.

We willen graag vanuit uw expertise horen welke gevolgen en effecten u in deze crisis voorziet en welke ideeën/voorstellen u heeft over de aanpak/accenten hierbij. In de bijlage vindt u een uitgebreidere beschrijving van onze vraag aan u. Het zou fijn zijn als u uw visie en ideeën in een paar honderd woorden kunt beschrijven.

We hopen dat u ons wilt helpen bij dit onderzoek. Graag ontvangen wij uw reactie vóór 6 april. U kunt deze sturen naar ondergetekende (emily.berger@ifv.nl). Ook voor verdere vragen kunt u contact met mij opnemen. Alvast hartelijk dank!

Bijlage bij uitvraag

Arnhem, 27 maart 2020

Geachte onderzoekers,

Vrijwel het gehele samenleven wordt deze dagen bepaald door de coronacrisis. Iedereen heeft het er (non-stop) over en de media hebben het nauwelijks over iets anders. De aanpak van de crisis wordt momenteel met name gebaseerd op de adviezen van het Outbreak Management Team (OMT) o.l.v. Jaap van Dissel, directeur van het Centrum Infectieziektebestrijding van het RIVM. Daarbij richt men zich primair op de bestrijding van de corona-uitbraak. De focus ligt op het adviseren over maatregelen om de verspreiding van het virus te beperken en de mensen die het meeste risico lopen te beschermen. Daarvoor wordt veel deskundigheid gemobiliseerd.

De coronacrisis gaat echter niet alleen over het managen van de outbreak – het beperken van de overdracht van het virus – maar ook over het managen van de gevolgen en effecten van deze crisis. Welke effecten kunnen zich voordoen en wat kunnen we als samenleving (individueel, specifieke groepen en collectief) de komende weken en maanden verwachten?

Het OMT en het RIVM adviseren over zaken als afstand houden, geen handen schudden, sluiten van horeca, scholen e.v. We hebben feitelijk geen specifieke vorm van een 'Impact Management Team' (IMT) dat zich richt op de advisering omtrent de gevolgen en effecten van de coronacrisis. Stel nu dat dit team er wel zou zijn en u zou gevraagd worden als gerespecteerd wetenschapper/deskundige zitting te nemen in dit team, wat zou u dan als aandachtspunten en accenten willen benadrukken?

Wilt u op basis van uw wetenschappelijke achtergrond en expertise (en deze graag meenemen in uw beantwoording) in maximaal enkele honderden woorden aangeven wat u dan zou willen bijdragen in deze commissie (IMT) en daarmee adviseren aan de lokale/regionale en/of landelijke autoriteiten? Anders geformuleerd:

Geef op basis van uw expertise en kennis (welke?) aan welke gevolgen en effecten u in deze crisis voorziet op korte (enkele weken) en op langere termijn (enkele maanden tot een jaar) en waarom (of waarom juist niet)? Geef waar mogelijk ook in dat kader wat ideeën/voorstellen over aanpak/accenten e.d.

Wij willen de input gebruiken en samenvoegen voor de advisering richting regio's en Rijk. Daarbij zullen wij ook gebruikmaken van de door u aangeleverde teksten/formuleringen (inclusief eventuele vermelding van de bron). U kunt uw reactie sturen naar Emily Berger; emily.berger@ifv.nl.

Bewust zoeken wij input bij een groep experts vanuit verschillende disciplines. Daar waar u het zinvol zou vinden om gericht ook één of meerdere andere deskundigen te benaderen, zou u ons dat willen melden of deze mail ook aan hen doorsturen?

Alvast hartelijk dank voor uw reactie.

Lectoraat Crisisbeheersing Instituut Fysieke Veiligheid

Bijlage 3 Lijst met experts gereageerd op de oproep

Naam	Expertise
prof. mr. A. Akkermans	Hoogleraar privaatrecht, Vrije Universiteit Amsterdam
dr. M. Appelo	Zelfstandig GZ-psycholoog en cognitief gedragstherapeut
prof. dr. B. Beersma	Hoogleraar organisatiewetenschappen, Vrije Universiteit Amsterdam
M. Blok	Sr. beleidsmedewerker, Veiligheidsregio Rotterdam-Rijnmond
prof. dr. A. Bos	Hoogleraar klinische psychologie, Open Universiteit
prof. dr. S. Brakman	Hoogleraar internationale economie, Rijksuniversiteit Groningen
dr. C. van den Broeke	Universitair hoofddocent Religie, Recht en Samenleving/Kerkrecht, Vrije Universiteit Amsterdam
prof. dr. J. Brouwer	Hoogleraar recht en samenleving, Rijksuniversiteit Groningen
A. Buit	Leiderschapsexpert & Master executive coach, True Leadership
dr. M. Dückers	Programmaleider rampen en milieudreigingen, Nivel & sr. onderzoeker, ARQ
M. Eysink Smeets	Lector publiek vertrouwen in veiligheid, Inholland
dr. H. van Garderen	Oprichter & Narrative solution architect, Story Connect
prof. dr. H. Garretsen	Hoogleraar internationale economie, Rijksuniversiteit Groningen
prof. dr. J. Gerards	Hoogleraar fundamentele rechten, Universiteit Utrecht
prof. dr. B. de Graaf	Hoogleraar geschiedenis van de internationale betrekkingen, Universiteit Utrecht
dr. L. Grover	Universitair hoofddocent internationaal recht, Tilburg University
dr. W. Haselager	Universitair hoofddocent maatschappelijke implicaties van kunstmatige intelligentie en neurowetenschap, Radboud Universiteit Nijmegen
H. van Hijum	Bedrijfsvoeringsspecialist crisismanagement, IFV

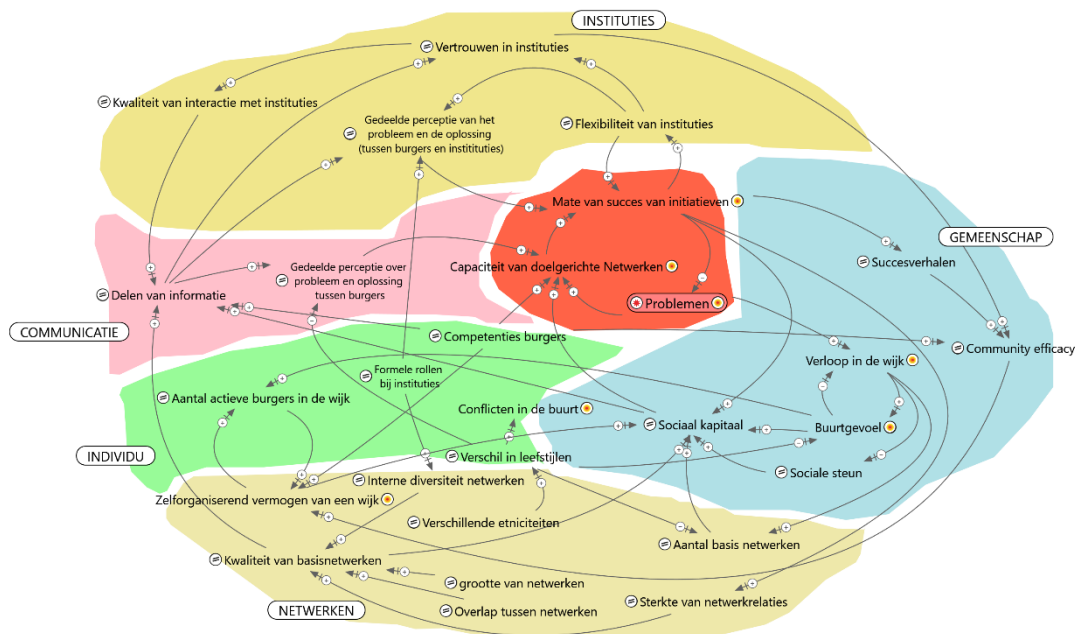
dr. R. Hoenders	Psychiater, manager, sr. onderzoeker, Centrum Integrale Psychiatrie
R. Johannink	Zelfstandig professional, Roy Johannink Training Advies Onderzoek
mr. dr. W. Jong	Docent crisiscommunicatie, Universiteit Leiden
dr. J. van der Kemp	Universitair docent criminologie, Vrije Universiteit Amsterdam
dr. A. Krouwel	Universitair hoofddocent vergelijkende politiek en communicatie, Vrije Universiteit Amsterdam
prof. dr. P. van Lange	Hoogleraar sociale psychologie, Vrije Universiteit Amsterdam
dr. G. Lodder	Universitair docent sociale gezondheid, Tilburg University
prof. dr. M. Loos	Hoogleraar privaatrecht, Universiteit van Amsterdam
prof. dr. M. Lubbers	Hoogleraar insluiting en uitsluiting van immigranten, Rijksuniversiteit Groningen/ Radboud Universiteit Nijmegen/ NIDI
prof. dr. D. McCauley	Hoogleraar management of international social challenges, Erasmus Universiteit Rotterdam
prof. dr. G. Odekerken-Schröder	Hoogleraar customer-centric service science, Universiteit Maastricht
prof. dr. V. Pop	Hoogleraar eerstelijns zorg, Tilburg University
dr. J. van Popering-Verkerk	Bestuurskundig onderzoeker, Erasmus Universiteit Rotterdam
prof. dr. T. Postmes	Hoogleraar sociale psychologie, Rijksuniversiteit Groningen
dr. J. Raab	Universitair hoofddocent organisatiewetenschappen, Tilburg University
dr. S. Resodihardjo	Universitair docent bestuurskunde, Radboud Universiteit Nijmegen
prof. dr. D. de Ridder	Hoogleraar psychologie, Universiteit Utrecht
dr. H. van de Sande	Sociaalpsychologisch onderzoeker en docent, Rijksuniversiteit Groningen
dr. M. Sanders	Universitair hoofddocent economie van transitie en duurzaamheid, Universiteit Utrecht
S. Schaap	Strategisch adviseur en trainer, Event Safety Institute
prof. dr. J. Schippers	Hoogleraar arbeidseconomie, Universiteit Utrecht

prof. dr. E. Sterken	Hoogleraar monetaire economie, Rijksuniversiteit Groningen
dr. K. Stroebe	Universitair hoofddocent sociale psychologie, Rijksuniversiteit Groningen
prof. dr. A. de Swaan	Emeritus hoogleraar sociologie, Universiteit van Amsterdam
dr. A. Timmermans	Universitair docent onderwijs & onderwijskunde, Rijksuniversiteit Groningen
prof. mr. dr. B. Toebes	Hoogleraar gezondheidsrecht in internationaal perspectief, Rijksuniversiteit Groningen
dr. P. Tops	Lector politie en openbaar bestuur, Politieacademie
prof. dr. T. van der Vaart	Hoogleraar supply chain management, Rijksuniversiteit Groningen
prof. dr. H. de Vlak	Honorair hoogleraar migratie en de levensloop, Rijksuniversiteit Groningen/ NIDI
dr. M. van der Velden	Universitair docent politieke communicatie, Vrije Universiteit Amsterdam
dr. M. Weulen Kranenbarg	Universitair docent cybercriminaliteit, Vrije Universiteit Amsterdam

Bijlage 4 Toelichting bij geavanceerde methoden voor analyse

Het bijeenbrengen en weergeven van kennis vanuit veel disciplines over een 'wicked problem' zoals de gevolgen van de coronacrisis, is niet eenvoudig. Een beleidsmaker die bijvoorbeeld vanuit economisch en gezondheidsperspectief wil kijken naar oorzaken en gevolgen van de coronacrisis, krijgt moeilijk zicht op de precieze aspecten die van belang zijn op beide terreinen. Ook de samenhang tussen al die verschillende aspecten is van belang. Daarom kunnen innovatieve manieren om de complexiteit van de situatie te laten zien door de brillen van verschillende professionele perspectieven helpen bij het in de toekomst vertalen van expertkennis naar de beleidspraktijk.

Zo kan met behulp van de MARVEL-methode (Method Analysing Relations, Variables and Enhanced Loops) in kaart worden gebracht welke kwalitatieve causale relaties een rol spelen in het optreden van complexe maatschappelijke problemen (Veldhuis, Van Scheepstal, Rouwette & Logtens, 2015). Het resulterende model weerspiegelt dan de onderliggende redenen voor het ontstaan van een probleem. Vaak wordt een dergelijk model opgebouwd door professionele expertise te verzamelen in gefaciliteerde groepsdiscussies en deze te integreren in andere beschikbare kennis van verschillende aard, zoals statistische gegevens en eerdere wetenschappelijke studies. In figuur B 4.1 wordt een voorbeeld van een MARVEL-model gegeven; het betreft een analyse van de factoren die samen lokale veerkracht bepalen. Het doel van een dergelijk model is te verkennen via welke interventies lokale veerkracht kan worden versterkt. In dit geval gaat het om interventies gericht op: buurtgevoel en lokale gemeenschap, netwerkrelaties in de wijk, individuen die actief zijn in de wijk, vertrouwen in instituties en communicatie in de wijk.

Figuur B 4.1 MARVEL-model van *community resilience* (Veldhuis et al., 2015)